

Марко Тмушић

Факултет политичких наука, Београд

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ – КРАТАК ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ

Сажетак

У овом раду се врши анализа односа државе и економије, тј. испитују се границе „уплитања“ државе у економске токове и процесе, посматрано кроз призму теоријских погледа економске науке који су пратили еволуцију овог односа. Долази се до закључка о неопходности утицаја државе на креирање економских процеса и односа, кроз вршење одређених економских функција. Поставља се питање, у којој мјери је прихватљив утицај државе у економији? Теоријска диверсификација у економији управо је условљена одговором на ово питање, те су у раду анализирани теорије које су се бавиле овим питањем. Анализа се заокружује све присутнијом савременом дилемом о одрживости идеје капитализма, која доминира глобалном економијом.

Кључне ријечи: улога државе у економији, економске функције државе, либерализам, државни интервенционизам.

1. УВОД

Настанак државе, као политичко – економског субјекта, кроз историју је био пропраћен разним метаморфозама форме и облика тог уређења, које су се односиле и на политичку и на економску сферу. Наиме, еволуција државе и својствена јој тежња ка експанзији била је у константној корелацији са економском сфером датог државног уређења.

Од почетка цивилизације и настанка првих држава, њихова моћ и снага се огледала, поред војне моћи, и у посједовању мате-

ријалних богатстава, у виду величине и богатства територије, која је била главни показатељ величине и моћи тадашњих државних уређења, дакле и економске снаге и моћи. Евидентна је веза између политичке и економске моћи, које једна другу допуњавају и међусобно су условљене. Тај однос се преноси и на друштвене односе у чијој позадини стоји држава. Држава је, стога, сплет односа политичке и економске моћи и њихов легални и легитимни појавни облик.

Настанак првих великих свјетских цивилизација (Египат, Месопотамија, Римско царство,...) је карактерисао један централизован апарат одлучивања, карактеристичан за монархије и деспотије тог времена. Тадашње друштво се налазило у сјенци владара, његових одлука које су се протезале на цјелокупно друштво. Обухватале су, како политичку, тако и економску сферу. Владар је био креатор и политике и економске политике. Производне снаге су представљали, у највећем броју, робови поробљених и освојених земаља и подручја, а капитал је био концентрисан у рукама владара, који је био оличење тадашње и духовне и свјетовне власти. Изражен је био култ личности који је умногоме доприносио чињеници да је цјелокупно богатство било концентрисано у рукама једне једине личности – владара. Не може се говорити о неком посебном виду производње, сем првобитних производних заједница, које су испуњавале захтјеве владара.

Ово су карактеристике робовласничког друштва које ће поставити даље основе за настанак основних економских учења о односу државе и економије, о уређењу економског живота једног друштва, неопходној и незаобилазној тези о повезаности политике и економске политике, а све посматрано у цјелини функционисања једног државног уређења.

Суштинско питање јесте мјесто и улога, као и домет „уплићања“ државе у креирању економских односа у њеним оквирима. Несумњиво, ово питање се у континуитету провлачило током еволуције економске мисли, кроз идеје које су се бавиле овим проблемом, касније конституисане у теоријске основе економске науке. Евидентно је да, иако се до скоро није сматрало тако, овај суштински однос државе и њене економије добија на актуелности са појавом најновије свјетске финансијске кризе, махом проузроковане, према разним мишљењима, колапсом, како га неки називају „јен-

кијевског“ капитализма. Сједињене Америчке Државе су представљале модел политичко – економског система који су тежиле да примијене све развијене земље и земље у развоју, на своје системе. Међутим, са појавом поменуте кризе, појављује се сумња у ефикасност оваквог модела, који, посматрано са економског аспекта, заговара немијешање државе у економске односе и токове унутар својих граница.

Теоријска мисао се на разноврсне начине бавила односом државе и економије. Са аспекта циљева овог рада, бавићемо се најважнијим основама једног броја радова који су утицали на еволуцију садржаја државних утицаја у економским пословима.

ТЕОРИЈСКИ ПОГЛЕДИ – кратак осврт на најважније садржаје

Теоријски основ разматрања односа државе и економије своје упориште налази у 16. вијеку са јачањем улоге државе и појачаним институционализмом државног уређења. Овај процес прати и појачана међународна трговина, ширење и сазријевање капиталистичког начина производње, са ширењем дејства првобитне акумулације капитала. Сви ови процеси су претходили учвршћивању државне власти и јачању централистичког облика одлучивања, карактеристичног за феудалне монархије тог времена. У овом периоду се уобличава *меркантилизам*.

Као истакнути теоретичар меркантилизма сматра се Антоан Меонкретијен (Antoine Montchretien), који је у свом дјелу „Трактат политичке економије“ поставио основе ове теорије. Ово учење се може подијелити у двије фазе. У првој фази овог учења (15. – 16. вијек) лежи акумулирање новчаног богатства у племенитим металима, кроз активан новчани биланс спољне трговине, затим, ограничени увоз, поткријепљен разним протекционистичким мјерама. У другој фази (17. вијек), као и у првој, акумулирање новчаног богатства је морало бити пропраћено позитивним спољно – трговинским билансом, с тим што се акценат сада преноси на развој унутрашње трговине и домаће производње, за потребе спољне трговине. Дакле, са једне стране, за меркантизам је карактеристично да је подразумеивао јачање политичке и економске моћи државе, кроз појачану новчану акумулацију племенитих метала (злата и сребра), изражен суфицит у спољнотрговинским

односима, праћен, како смо навели, израженим протекционизмом, док је, са друге стране, држава била неопходни и кључни пратилац ових економских процеса, главни актер у спровођењу ових мјера. Суштину меркантилистичког учења сачињавала је држава и „као субјект и као објект“ (Вучо, 1975:54), те је цјелокупна политичко – економска активност била усмјерена на јачање моћи те државе.

У оквиру западно – европских политичко – економских система, појачала се тежња за акумулирањем новчаног богатства (злата и сребра) и у томе се огледала економска ефикасност тадашњих држава, и њихова политичко – економска моћ. Ту тежњу тадашњих држава је, можда и најбоље, објаснио поменути Монкретијен, када је дефинисао основе индустријске политике тадашње Француске: „...дајте задовољство да видимо гвожђе како се у рукама претвара у злато, уместо да се злато Француске претвара у гвожђе вештином странаца“.¹⁾ Наведени економски процеси су морали бити пропраћени и одговарајућом политичком регулативом и политичком акцијом. Наиме, важно је истаћи да се у оквиру меркантилизма јавља струја, позната под називом *камерализам*, чији је превасходни циљ био да постави теоријске основе за политичку конструкцију меркантилизма. У основи овог учења, које је настало у Аустрији, лежала је тежња за успостављањем и усавршавањем централистичког државног апарата, са израженим патернализмом, и оправдавањем константног државног експанзионизма који је пратио наведене економске процесе.

Са развојем индустрије (17. – 18. вијек), изазване и праћене индустријском револуцијом, настају услови за усложњавањем производних снага и односа у тадашњим политичко – економским системима. Ове процесе неминовно прати и одговарајући теоријски оквир. Индустријска револуција свој процват доживљава најприје у Енглеској, да би се касније проширила и на све остале западно – европске државе. То подразумијева да се превазилазе дотадашњи економски принципи као застарјели, и самим тим, и меркантилизам губи на теоријском значају и бива полако замијењен новим теоријским концептом – *либерализмом*.

Суштински посматрано, економске основе на којима су почивале тадашње државе, а које су подразумијевале непрестано гомилање злата и сребра, праћеног спољнотрговинским односима

1) цитирано према: Др Никола Вучо, *Државна интервенција у привреди*, Савремена администрација и Институт за економска истраживања, Београд, 1975. године, стр. 58.

са израженим протекционизмом, нису могле да прате надолазећи индустријски „талас“ и индустријске промјене, па се рјешење нашло у новој либералистичкој економској теорији. Овдје је битно напоменути да овај концепт либерализма не смијемо посматрати искључиво као економски концепт, већ као један политичко – правно – економски теоријски поглед, јер се односио, како на економске, тако исто и на политичко – правне процесе и односе у тим државама.

Као оснивачи овог теоријског концепта сматрају се Адам Смит и Давид Рикардо, као противници државног интервенционизма. Теоријски основ овог учења узима анализу рада, као кључног креатора друштвеног богатства, што, самим тим, у први план анализе истиче производне односе у тим државама, као економски чинилац, али и питање права и слобода унутар тих односа. Овај теоријски концепт се дефинише познатом крилатицом „laissez faire“ („Пустите нас да радимо“). Наиме, Адам Смит је, у свом дјелу „Богатство народа“ (1776. године) сматрао да не треба вршити посебан притисак на конституисање економских односа од стране државе, већ да се ти односи успостављају сами од себе. Такав став А. Смит поткрепљује појмом „природног поретка“, тј. система економске хармоније, која се успоставља сама по себи. Ако пођемо од дефиниције политичке економије коју је дао Смит, видјећемо да он није у потпуности занемаривао значај и улогу државе и да је није стављао у други план. Он је, наиме, појединца и државу стављао у подједнак положај, за разлику од меркантилизма гдје се цјелокупна економска дјелатност, као и остварена добит из ње усмјеравала у правцу само државне моћи.²⁾ Смит се залагао за концепт тржишта које ће се само од себе регулисати, гдје није потребна интервенција државе и њеног апарата. Тржиште представља спој слободних предузетника, људи којима је у природи да тргују, да се погађају и да размјењују сопствена добра. Дакле, Смитов концепт јесте својеврстан концепт данашњег слободног тржишта, које је способно да се саморегулише. Само такав систем може довести до постепеног увећавања националног богатства, гдје је пожељно да се држава

2) „Политичка економија, посматрана као грана науке државника или законодавца, има два основна циља: прво, да обезбеди обилан приход или животна средства за народ или, тачније, да му омогући да себи обезбеди такав приход или животна средства и, друго, да снабде државу или заједницу довољним приходом за обављање јавних служби. Она има за циљ да обогати и народ и суверена.“ Цитирано према: проф. др Бранко Васиљевић, *Лекције из савремене политичке економије*, Завет, Београд, 2003. године, стр. 9.

не уплиће у те односе и да препусти актерима, дакле, сваком појединцу да „све док поштује правила правде, остварује сопствени интерес како сам изабере“ (Вујачић, 2008:83). Овај принцип у економији је познат под називом „невидљива рука“ Адама Смита, јер појединци остварујући сопствене интересе нису свјесни чињенице да на тај начин доприносе порасту општег друштвеног богатства.

Оно што овдје треба додатно напоменути јесте да, иако је тржиште сплет интереса појединаца, намеће се као једна од могућности појава себичности међу појединцима, што може довести до нарушавања тржишне равнотеже, а која не смије бити искључена. Тада долазе у први план „општа правила понашања“, гдје посебно мјесто заузимају поштовање туђе имовине и туђег живота.

Дакле, из наведеног се може видјети да се Адам Смит залагао за немијешање државе у економске односе и у функционисање тржишта, што представља економску основу либерализма. Међутим, ако се мало детаљније анализира либерални коцепт „laissez faire“, видјећемо да Адам Смит није био против мијешања државе у економске процесе, тј. није искључивао државу из економских односа и токова, већ је био за ограничавање функција државе, чиме овај теоријски концепт добија другачији смисао.

С обзиром да је у својој теорији сублимирао право, економију и политику, Смит истиче три „принципа праведности“, неопходна за правилно и несметано функционисање сваког политичко – економског система: живот, својина и поштовање уговора (Вујачић, 2008:93). На овај начин је одредио функцију државе у спровођењу економских процеса унутар својих оквира. Иако се, као теоретичар либерализма, залагао за права и интересе појединца, и врло често истицао исте, Смит ипак наглашава да је постојање државе неопходно ради што доследније и ефикасније примјене „принципа праведности“ („правила правде“), како би се, на најбољи могући начин, сачувала „природна равнотежа“ и „природна хармонија“. Међутим, мијешање државе се своди на „осигурање економских слобода“ и неопходне „владавине права“, како би се економски процеси несметано одвијали. Са друге стране, истиче се „ограниченост државе економским принципима“ (Вујачић, 2008: 96;102) управо у вршењу тих дјелатности.

Поред А. Смита, веома битно мјесто у успостављању идеологије либерализма заузима и политички мислилац Дејвид Хјум. Његови ставови о влади, појединцу, трговини, итд., су употпунили ли-

берални правац у економији. Према ставовима Хјума постоје двије врсте мишљења – мишљење о *интересу* и мишљење о *праву* (Хјум, 2008:90). На основу ове двије категорије мишљења, он касније издваја и *право на својину* које изводи из мишљења о праву. За ефикасно функционисање сваке владе, неопходно је јасно успостављено мишљење о *праву на власт*, *праву на својину* и *праву на јавни интерес*, које назива и првим принципима владе (Хјум, 2008:91). Видимо, дакле, да структура државе (ефикасна влада) почива, у великој мјери, на економским категоријама, као што су својина и интерес, који може бити јавни, али и лични интерес. Међутим, однос државе и економије у либерализму не би био потпун, уколико бисмо занемарили ставове Д. Хјума о трговини, новцу, камати, трговинском билансу, и сл. Наиме, он сматра да се моћ неке државе и срећа њених становника сматрају нераздвојним са становишта трговине. Држава постаје моћнија са ширењем трговине појединаца и ширењем богатства, са једне стране, док управо та држава обезбјеђује подлогу за сигурност у погледу слободне трговине и ширења богатства. Међутим, као што је увидио предности економског снажења државе, исто тако је уочио и могуће недостатке у погледу ширења *луксуза* који може допринијети слабљењу унутар војске и међу сусједним нацијама.

Хјум је установио и подјелу производних снага, па издваја подјелу на земљораднике и мануфактуристе. Први се баве обрађивањем земље, а други производе од материјала које су добили од земљорадника робу за потребе свакодневног живота, или, како сам каже, производе за „украш живота“. Хјум сматра да ширење трговине и производње у ратним приликама може да директно допринесе јачању моћи државе, док у мирнодопским приликама и становништво осјећа благодети јачања економске моћи државе (Хјум, 2008:170;171;174). За разлику од меркантилиста, Хјум се залаже за слободну спољну трговину, ослобођену од било каквог вида протекционизма. Само тако регулисана спољна трговина може да допринесе порасту среће и благостања становништва, као и јачању моћи државе. Интересантно је на овом мјесту напоменути да је Хјум сматрао да развој једне државе може само да допринесе развоју држава у њеном окружењу, а никако да их слаби. Он, такође, додаје, да је за једну државу која жели да постигне економски раст

и развој неопходан услов да и државе у њеном окружењу буду исто тако економски стабилне и развијене.³⁾

Иако је у либерализму појединац са својим правима и слободама (као и личним интересом – битном економском категоријом) на првом мјесту, функција државе је од не мањег значаја управо у обезбјеђивању најосновнијих услова у којима ће се несметано реализовати поменута права, слободе и лични интереси. Дакле, држава је остала присутна као активан економски субјект у битисању политичко – економских односа сваке државне заједнице. Ова чињеница је од великог значаја управо због надоласећих промјена које су узбуркале цијели свијет (Први и Други свјетски рат), а које су допринијеле порасту значаја и улоге државе у реализацији политичко – економских циљева, што ће, наравно, изродити нови теоријски поглед на однос државе и економије.

Прије него што поменемо на који начин су ратна дешавања допринијела порасту значаја, моћи и улоге државе у економији, морамо се осврнути на промјене, израженог економског карактера, које су утицале да се промијени свијест о либералном концепту, који се налазио у средишту тадашњих политичко – економских система. Наиме, поред Октобарске револуције у Русији, која је изњедрила пораст социјалистичке идеологије, социјалистичких снага, незаобилазно мјесто у нашој анализи има криза која је потресла скоро цијели свијет, позната под називом *Велика депресија* – свјетска економска криза 1929. – 1933. године.

Сва ова дешавања су довела до промјене саме суштине тадашњих колонијалистичко – капиталистичких система, управо у оном аспекту који је предмет нашег интересовања, а то је улога државе у економији.

Поменута криза, као и друштвено – политичке промјене, отвориле су питање занемарености државе у креирању економских токова, економске политике тадашњих политичко – економских система, али су и довеле до интензивирања услова за пораст улоге државе у економији – *државног интервенционизма*.

Допринос порасту улоге државе и њеног утицаја у економији своје упориште налази у макорекономској теорији, чије је основе

3) „...усудио бих се да тврдим како повећање богатства и трговине било које нације не само да штети, већ обично доприноси богатству и трговини свих њених суседа; и да једна држава тешко може да оствари велики напредак у трговини и индустрији ако су земље које је окружују утонуле у незнање, лењост и примитивизам.“ Дејвид Хјум, *Политички есеји*, Службени гласник, Београд, 2008. године, стр. 229.

поставио Џон Мајнард Кејнз у капиталном дјелу „*Општа теорија запослености, камате и новца*“, објављеном 1936. године. У средишту ове теорије се налази управо држава, и то на следећи начин: у погледу агрегатне тражње, понуде, потрошње, агрегатне масе дохотка, затим штедње и значај инвестиција (тј. држава треба да обезбиједи „климу“ за прилив инвестиција), затим у погледу реалних надница и незапослености, функције тржишта рада, ликвидности новца и његове улоге, као и у креирању економске политике и државне моћи опорезивања и трошења (Сокић, 2007:133). Видимо, дакле, да Кејнз развија економски поглед, заснован искључиво на макроекономским варијаблама, иза којих се налази управо држава.

Када говори о фискалној политици, Кејнз, по први пут у свом дјелу истиче значај и улогу државе, када каже: „У оно мјери у којој потицаји појединца за штедњом овисе о очекиваним будућим приносима, они јасно овисе не само о каматној стопи него и о фискалној политици владе (подвукао, М. Т.)... Ако се фискална политика користи као промишљено средство остварења равномјерније расподеле дохотка, њезин је утјецај на повећање склоности потрошњи, наравно, још и већи.“⁴⁾ Кејнз на индиректан начин поставља оквире значају макроекономске теорије у проучавању односа државе и економије. Проучавајући услове, тј. факторе који утичу на склоност појединца ка потрошњи, он је, међу многима, истакао значај фискалне политике владе на потрошњу, као једну од макроекономских варијабли. Циљ и ефекти одређене фискалне политике неке владе директно утичу на животни стандард одређеног становништва. Уколико фискална политика, као сегмент економске политике, подстиче инвестиције, којима Кејнз посвећује подједнаку пажњу, потом производњу, створиће се услови за отварање нових радних мјеста, што ће довести до повећања прихода тог становништва, тј. доходне моћи, чиме се стварају услови и за пораст потрошње. Међутим, уколико фискална политика инсистира на рестриктивној и интензивној пореској политици, која превазилази оквире рационалне пореске политике, неминовно долази до пореске пресије што ће директно, са тенденцијом смањења, утицати и на инвестиције, запосленост, доходак и потрошњу.

У цјелини макроекономских категорија, Кејнз се бави и разматрањем владине економске политике, тачније мјерама које спрово-

4) Ц. М. Кејнз, *Општа теорија запослености, камате и новца*, Издања Центра за културну дјелатност, Економска библиотека, Загреб, 1987. године, стр. 69.

ди држава у циљу обезбјеђивања макроекономске и фискалне стабилности. Мјере владине политике се тичу односа запослености, дохотка и буџета. Наиме, у случају смањења запослености, слаби доходовна моћ, чиме се губи куповна моћ становништва, дакле потрошња је сведена на минимум испод којег се не може ићи. Потрошња у овом случају премашује доходак грађана, што приморава владу да покрије тај недостатак средствима из буџета која, умјесто да се каналишу у инвестиционе подухвате, претачу се у јавну потрошњу, што има за последицу губитак неопходних средстава из буџета, њихов нестанак у неповрат. Долази до пораста буџетског дефицита и стиче се утисак да друштво полако залази у „сумрак развоја“, тј. постаје све више неразвијено, све више и више назадује, почиње да позајмљује средства (новац) и, чини се, да упада у „зачарану спиралу која води ка дну“ из којег нема изласка.⁵⁾

Из наведеног се да закључити да је улога државе изузетно комплексна у регулисању друштвено – економских односа, као и економских процеса и токова у некој политичко – економској заједници. Макроекономска теорија је у први план истакла државу, као јединог регулатора који може да се „избори“ са проблемима које носи са собом све сложенија друштвена реалност. Са усложњавањем економских односа, неминовно долази до усложњавања економских функција државе. Посматрано из односа држава – појединац, превазилази се либерални теоријски поглед, који примат даје појединцу, те држава сада „преузима кормило“. Кејнз је доказао „неодрживост Смитове хипотезе тржишта као „невидљиве руке“ и основног Сејовог закона о „односу понуде и потражње“ (Сокић, 2007:133).“

Друштвено – политичке околности тог времена су допринијеле да ова теорија добије на значају, јер долази до централизовања државног апарата, па самим тим и одлучивања које се, поред свих политичких, односи и на економске процесе и односе. Наиме, у

5) „...ако довољно дуго траје пад дохотка који је узрокован падомazine запослености, он може чак довести до тога да потрошња премаши доходак не само у случају неких појединаца и институција које троше новчане резерве које су акумулирале у боља времена, већ и за државу која ће вјероватно, намјерно или ненамјерно, доћи до буџетског дефицита или ће исплаћивати потпору незапосленика из, на примјер, позајмљеног новца. Тако ће се, када запосленост пада на ниску ризину, укупна потрошња смањити у мањем износу од оне у којој је пао стварни доходак. Разлог томе је што се појединци понашају према стеченим навикама и што то изазива вјеројатна политика владе чиме се објашњава зашто се равнотежа обично може оставити у колебањима умјереног распона. У противном, једном започет пад запослености и дохотка наставио би се до крајности.“ Џ. М. Кејнз, наведено дјело, стр. 71.

периодима свјетске економске кризе, економија се централизује – процес доношења одлука и креирања економске политике прелази искључиво у надлежност државно – административног апарата. За вријеме ратних дешавања, улога и утицај државе у економији се додатно појачава, те се економски развој преусмјерава са мирно-допске на ратну привреду, гдје држава преузима потпуну контролу над привредом.

Подржављење производних снага је, у тим ратним дешавањима, била неминовност. Држава је процесом национализације стављала под своју контролу „најважније гране производње“, ресурсне и енергетске потенцијале, као што су: електрична енергија, рудници, саобраћај, дакле, све оне гране од којих је зависио цјелокупни привредни развој. Овај процес подржављења имовине и ширења економских функција државе, био је карактеристичан и за капиталистичке земље. Процес подржављења имовине спроводио се на разне начине, међу којима се истичу: поменута национализација, конфискација, експропријација, пословање државних предузећа, итд.

Завршетак Другог свјетског рата је са собом донио и појаву двије идеологије, чија ће борба, која ће кулминирати у Хладном рату, обележити наредне деценије. То су капитализам и социјализам. Читава глобална политичка сцена је била подељена на капиталистичке и социјалистичке политичке системе. Као што је познато, у суштини ових двију идеологија леже управо производне снаге и производни односи, тј. својеврсна економска политика.

Социјализам се ослања на политичко – идеолошке ставове Марка и Енгелса, као и Лењина. У основи сваког државног уређења леже друштвени односи, у које спадају како политички, тако и економски односи, који се даље могу рашчлањавати на класне, производне, потрошачке, итд. Марксизам је у својој основи поставио оцјену о настанку државе као производу непомирљивих класних супротности. Међутим, капитал задржава своја првобитна својства, остаје самодејствујуће биће, док држава задржава своју општу политичку функцију, као „заштитник економског система“ (Марковић, 2004:13). Маркова мисао је, без икакве сумње, од највећег значаја за конституисање социјалистичких политичких система, али и капиталистичких. Он је поставио основе модерне економије, основе савремене државе. У основи сваке државе леже друштвени односи. Маркс је у свом *Прилогу критици политичке*

економије то бриљантно дефинисао на следећи начин: „У друштвеној производњи људи ступају у одређене, нужне односе, односе производње, који одговарају одређеном ступњу развитка њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу, *на којој се диже правна и политичка надградња* (подвукао, М. Т.) и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово друштвено биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест. На извесном ступњу свог развитка долазе материјалне производне снаге друштва у противречје с постојећим односима производње или, што је правни израз за то, са односима својине у чијем су се оквиру до тада кретале. Из облика развијања производних снага ти се односи претварају у њихове окове. Тада наступа епоха социјалне револуције.“ Из наведеног цитата можемо закључити да је Маркс, скоро пророчки, предвидио слабљење и коначан нестанак социјалистичких система, који, самим тим што су достигли врхунац у свом развоју достижу степен производних снага које сада прерастају „у њихове окове“: „Никада нека друштвена формација не пропада пре но што буду развијене све производне снаге за које је она довољно пространа, и никад нови, виши односи производње не наступају пре но што се материјални услови њихове егзистенције нису већ родили у крилу самог старог друштва.“⁶⁾ Међутим, оно што је предмет овог рада јесте и Марксова анализа у којој можемо видјети да у основи сваког политичког система, испод његове „правне и политичке надградње“ леже производни односи.

И у капитализму, који почива на принципима слободне трговине, слободе појединца, минималне улоге државе, дакле, основним начелима либерализма, присутна је држава. Наравно, у много мањој мјери него када говоримо о социјалистичким политичким системима. Наиме, присутност државе се огледа кроз економске функције које она обавља. Економска функција државе је умногоме одређена доминантном идеологијом одређеног друштва, било да је ријеч о социјалистичким, било да је ријеч о капиталистичким политичким системима. Међутим, оно што је заједничко за све политичко – економске системе, када је ријеч о економској функцији

6) цитирано према: Сретен Сокић, *Србија у процесима капитала*, Завет, Београд, 2007. године, стр. 37.

државе, јесте то да је она (држава) директно одговорна за економске прилике унутар својих оквира.

У зачетку настанка капитализма држава се, још увијек под утиском свеже установљених принципа либерализма, веома ријетко мијешала у економске прилике и токове. Међутим, у савременој епохи, држава и у капиталистичким системима узима све више удјела у креирању економске политике, економских токова и процеса – од производње до потрошње. Долази до ширења државне имовине која се протеже на све гране привреде које су од непроцјенивог значаја за националну економију. Евидентан је раст запослености у државном сектору у односу на приватни. Држава има све већи утицај и у сфери расподеле, па кроз веома разгранат систем опорезивања стиче значајна материјална средства којима пуни државни буџет. Тако прикупљена средства држава пласира у фондове социјалног и здравственог осигурања, школства, и сл., дакле, стара се о јавним добрима која су неопходна ради задовољења јавних потреба грађана те државе. И у сфери потрошње држава постаје одређујући чинилац, јер приватна индустрија постаје зависна од државних поруџбина.

На више начина је држава потпомагала и доприносила ширењу монопола који је био под њеном контролом, било доношењем законске регулативе, затим пореском политиком, и другим методама које су под њеном јурисдикцијом. Стварају се својеврсне корпорације, које нарушавају један од основних принципа либерализма, па самим тим и капитализма, а то је принцип слободне конкуренције. У Сједињеним Америчким Државама се овом негативном феномену стало на пут увођењем познатог *Шермановог закона* из 1890. године, као и низа других закона⁷⁾ који су се односили на ову проблематику – ограничавање трустова након Другог свјетског рата. Ово је био почетак установљавања савременог капитализма, гдје доминирају принципи слободне трговине, слободне тржишне конкуренције, смањење улоге државе у економији (њено свођење на обављање основних економских функција), али и појаве мултинационалних компанија, које, сматра се, представљају осаврењивање тадашњих монопола (трустова и картела), карактеристичне за савремену епоху.

7) Клејтонов закон (1914), Веб – Померенов закон (1918), Робинс – Петменов закон (1936), Милер – Тајдинггов закон (1937), итд. – Др Никола Вучо, наведено дјело, стр. 161.

Интересантно ја за нашу анализу навести схватање истакнутог савременог теоретичара Френсиса Фукујама, који у свом познатом дјелу „Грађење државе“, каже: „...модеран свет нуди врло привлачан пакет, комбинујући материјални просперитет тржишних економија и политичку и културолошку слободу либералне демократије.“⁸⁾ Управо се у овом цитату налази суштина савременог поимања односа државе и економије, а то је минимална улога државе у економији, коју обезбјеђују принципи либералне демократије. Међутим, наведена констатација отвара питање, да ли је ово одговарајућа формула за успех, уколико имамо у виду последњу свјетску финансијску кризу (2009) и њене последице на економије развијених земаља и земаља у развоју.

Поред наведених осврта на основе либерализма, упориште минимизирању улоге државе у економији можемо наћи и у подухвату спроведеном од стране институција међународног монетарног система – Међународног монетарног фонда, Свјетске банке, али и Владе Сједињених Америчких Држава, које су креирале пакет мјера, познат као „Вашингтонски консензус“ (1994), а које су се директно односиле на „смањење степена уплитања државе у економске послове“. Овај консензус међународних монетарних институција и Владе САД-а имао је и своје противнике, разне антиглобалистичке покрете, као и академске критичаре, међу којима посебно мјесто заузима и нобеловац Џ. Штиглиц. Међутим, уколико имамо у виду економску неефикасност земаља у развоју, „постсоцијалистичких“ земаља, проузроковану гигантским државним секторима, и веома комплексном бирократском машинеријом, сложићемо се да се ови недостаци могу уклонити само уколико се улога државе сведе на неопходни минимум – процесом либерализације. Оно што је суштински проблем код „Вашингтонског консензуса“ јесте да, ако се улога државе ограничи у одређеним областима, она се неминовно појачава у другим областима. Међутим, иако се поменути аутор залаже за свођење државних економских функција на минимум, истовремено истиче да је могуће надомјестити негативне ефекте бројног опсега државних економских функција, уколико се постигну позитивни ефекти повећане администрације.⁹⁾

8) Френсис Фукујама, *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2007. године, стр. 12.

9) „...уопштено гледано, негативни ефекти превеликог опсега државних функција дуго-рочно изједначавају и уравнотежују са позитивним ефектима већег административног капацитета.“ Френсис Фукујама, наведено дјело, стр. 32.

Комплексност друштвених односа савременог доба неминовно са собом повлачи и повећање утицаја државе на економске токове и процесе. Савременост је определијелила и установила најважније економске функције државе: задовољење јавних потреба становништва кроз обезбјеђивање коришћења јавних добара, рационална, ефикасна и стабилна економска политика јавних прихода и јавних расхода, обезбјеђивање економског и социјалног раста и развоја, итд. Дакле, главни субјект економске политике јесте управо држава, посматрана као цјелина састављена од низа дјелова – институционалних субјеката економске политике. „Савремена држава, као политички друштвени репрезентант, не уређује просто заједничке услове за начин производње, већ сам начин производње. Она уређује основне економске везе у начину производње, његове карактеристичне друштвене потребе, природу и сврху.“¹⁰⁾

На основу наведеног, поставља се питање домета савремене државе, опсега њених економских функција, дакле и граница њеног уплитања у економске токове унутар њених територијалних оквира. Осврнули смо се на економске теорије које су, током еволуције овог односа, постављале теоријске оквире на основу актуелних економских токова и стремљења. Међутим, евидентно је да није могуће установити идеално – типски модел овог односа, својеврсни образац којим би се, једном за свагда, ријешила ова дилема. Овај однос је условљен низом друштвено – идеолошких и политичко – економских односа и процеса, посматраних у цјелини глобалних економских токова. Више пута поменуто у овом раду, савремена свјетска финансијска криза отворила је још једном ово питање и довела до оспоравања концепта капитализма, који почива на либералним принципима – са минималном улогом државе у економији. Наиме, услед негативних ефеката свјетске финансијске кризе долази до распада глобалног финансијског тржишта, те многе владе бивају принуђене да дјелују како би стабилизовале своје економије. Све ово доводи до пораста броја критичара минималне улоге државе у економији, који своје критике упућене тржишној неефикасности, када је ријеч о тржишној саморегулацији, поткрепљују чињеницама везаним за период владавине Бориса Јељцина у Русији. Наиме, тада се прешло на механизам слободног тржишта, као и економских реформи чији је утемељивач био Џефри Сакс, са познатом „шок терапијом“. Створили су се услови у којима на-

10) Љубисав Марковић, *Капитал, економија и социјализација*, Факултет политичких наука, Београд, 2004. године, стр. 15.

стају парадоксалне чињенице, а то је да у земљи чија је економија посрнула, дакле, земљи у развоју – Русији у једном тренутку буде настањен највећи број милијардера на свијету. Долази до појаве и успона, како га неки називају, „дивљег капитализма“. Све ово је настало зато што је држава, тј. влада, као њен легални и легитимни представник, изузета из економских токова и процеса. Један од највећих критичара „дивљег капитализма“, јесте и поменути нобеловац Џ. Штиглиц, који сматра да владе не представљају препреку економском расту и развоју, већ могу дјеловати подстицајно.

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ – савремени манифестантни видови теорије и праксе

Од последње свјетске финансијске кризе (2008) све се више говори о томе које мјесто држава треба да заузме у креирању економских токова унутар својих територијалних оквира. Међутим, оно што је много интересантније за нашу анализу, а имајући у виду управо последњу свјетску финансијску кризу која се најприје појавила у Сједињеним Америчким Државама, јесте могућност „преливања“ последица изазваних кризом и на друге земље, односно друга тржишта, управо због економске интегрисаности више мањих националних економија у глобалну економску заједницу. Разматрање односа државе и економије посебно добија на актуелности, јер се преиспитују основе на којима почивају економско – социјални модели најразвијенијих економија данашњице, међу којима посебно мјесто заузимају Сједињене Америчке Државе.

Истакнути нобеловац Џ. Штиглиц сматра да су Сједињене Америчке Државе „епицентар“ последње свјетске финансијске кризе, чије ће се последице ширити и на развијене економије Европе и земље у транзицији¹¹⁾. Поставља се питање, због чега је дошло до потреса унутар најразвијеније економије данашњице? На каквим економским основама је почивао економски систем САД, а који су проузроковали појаву и ширење кризе? Дјелић одговора се може наслутити из самог назива кризе, тј. ријеч је о финансијској кризи. Дакле, последице се могу наћи у неадекватно заснованој и недоследно примјењиваној монетарној политици САД. У ком смислу?

11) Миљанић Драган, *Пораз неолибералног тржишног фундаментализма*, са сајта Нова српска политичка мисао – www.nspm.rs, 29.03.2010.

Економска снага и моћ Сједињених Америчких Држава се, у великој мјери, огледала и у количини новца у оптицају, односно примјетне су одређене „меркантилистичке црте“ економског уређења америчког друштва. Новац је мјерило свих вриједности у том друштву и главни показатељ економског развоја. Основни циљ економске политике САД јесте да се обезбиједи што више новца за друштво, како би могло да задовољава све своје потребе. Са друге стране, америчко друштво почива на веома развијеном „потрошачком“ менталитету, чији се апетити могу „намирити“ управо новцем. Наиме, битно је нагласити да задовољавање основних егзистенцијалних потреба не спада у домен „потрошачког“ менталитета, већ се о њему говори онда када потрошња превазилази основне људске потребе, а што је карактеристика америчког друштва. Стога се људи окрећу свим могућим видовима зараде, у које спадају: прековремени рад, радно ангажовање на више послова, разни облици сиве економије... Дакле, траже се сви могући алтернативни видови зараде, притом не марећи за суштинску егзистенцијалну потребу сваког човјека, а то је потреба да живи у заједници са другим људима. У овако конципираном економском систему, појединац се окреће искључиво себи, чиме долази до „растакања“ компактности одређене друштвене заједнице, а што је главна оцјена суровости капитализма.

Као што се може закључити, са једне стране имамо државу која на све могуће начине, па и економски неефикасне и са кобним последицама, покушава да обезбиједи својим грађанима што више материјалних средстава, док са друге стране имамо становништво које троши и изнад својих економских потенцијала, односно становништво које се све више задужује како би све више трошило. Из наведеног, очигледна је економска нестабилност и неодрживост таквог економског система.

Економски систем савременог капитализма САД почива на многим економским механизмима, тј. „полугама“, међу којима се посебно истичу: акционарска друштва, строга пореска политика, као и специфична кредитно – монетарна политика. Акционарска друштва представљају доминантан облика управљања економским субјектима у САД. Првобитна намјена овог облика управљања јесте да се моћ одлучивања измјести са једног центра и пренесе на више субјеката – носилаца те моћи, ради повећања економске ефикасности датог субјекта. Међутим, имајући у виду поменути

„потрошачки“ менталитет америчког друштва, последице се могу уочити и у функционисању акционарских друштава, тј. долази до преорјентисања управљачке политике, па долази до повећаног дисбаланса између запослених и акционара. Наиме, акционари се окрећу себи и зарађују све више, док запослени постепено остају са све мање материјалних средстава. Све ово доводи до повећаног незадовољства међу запосленима. Међутим, обзиром да је одавно угушена критичка свијест у капиталистичком друштву због чега и нема неких облика ненасилне акције у правцу реализације сопствених права, запослени се окрећу алтернативним видовима зараде, како би остварили оно што се зове „амерички сан“, гдје доминирају разни облици кредитирања, о чему ће бити више ријечи касније.

Пореска политика умногоне доприноси одржавању економске стабилности економског система САД. На који начин? Наиме, порези, као најважнији облик јавних прихода, заузимају доминантно мјесто у јавним приходима САД. Њиховим прикупљањем се стичу значајна материјална средства која улазе у буџет. Сматра се да порези у најразвијенијим економијама данашњице заузимају од једне трећине до једне половине у структури јавних прихода поменутих економија. Ако знамо да САД представљају водећу економију данашњице, можемо створити слику о обиму материјалних средстава прикупљених на овај начин, путем пореза.

Свијест међу америчким становништвом о неопходности плаћања пореза умногоне доприноси пореској ефикасности датог економског система. Наиме, у студији под називом „Психологија опорезивања“, Ален Луис је истакао да „људи не плаћају порезе само зато што се плаше владе; они то чине јер сматрају да је порески терет праведно распоређен и да се тај новац оправдано троши.“¹²⁾ Ово је једна од позитивних карактеристика савременог капитализма Сједињених Америчких Држава. Међутим, поред наведеног обима материјалних средстава прикупљених највећим дијелом путем пореске политике, намеће се питање, зашто се говори о превеликом задуживању становништва?

Уколико имамо у виду суштину капитализма, као економског система, знамо да је профит, односно профитабилна природа главна карактеристика капитализма. Шта се дешава са капиталом у

12) цитирано према: Амитаи Ециони, *Америка после незајажљиве потрошње*, са сајта Нова српска политичка мисао, www.nspm.rs, 29.03.2010.

условима глобализације економских система? Наиме, глобализација економских система, односно повезивање више малих економија у глобални економски систем омогућило је појаву тржишта са јефтинијом радном снагом и јефтинијим ресурсима. Ова чињеница доприноси мобилности капитала из развијених у мање развијене земље. То се догодило и са капиталом САД. Долази до својеврсног „одливања“ капитала из САД-а. Најјаче последице сељења капитала осјећају управо средњи и нижи слојеви. „Ово је очигледно у актуелним догађањима у САД са масовним крахом хипотекарних банака, падом вредности некретнина и постепеном, али неумољивом пауперизацијом средњих слојева.“¹³⁾ Због ове чињенице, све више економских субјеката се окреће кредитирању, као последњем алтернативном виду прибављања материјалних средстава.

Ова тежња становништва, појачана „потрошачким“ менталитетом, иде на руку финансијском сектору који политиком јефтиног новца омогућава да се кредитно задуже и они који нису кредитно способни. Доминантан облик кредитирања су хипотекарни кредити. Правдање ове неодговорно вођење финансијске политике се налази у увођењу виших камата за кредитно неспособне дужнике. Дакле, занемарује се отплата главнице кредита, па се акценат ставља на камату. Међутим, почетак финансијске кризе условљен је управо немогућношћу кредитних дужника да плате камату. Настаје „ланчани низ“ негативних последица: прво, неодговорно вођена кредитно – монетарна политика, затим, слаби платежна моћ кредитних дужника, тј. расте немогућност отплате предвиђених камата, и на крају, с обзиром да је ријеч о хипотекарним кредитима, слаби и тржиште некретнина. Суштински пропуст у вођењу кредитно – монетарне политике јесте претварање ових кредита у „огроман број вредносних папира који су продајом расејани кроз светски финансијски систем. Планирана дисперзија ризика се претворила у контаминацију широких размера. Огроман број финансијских кућа је инвестирао у ове папире и сада је суочен са драстичним падом њихове вредности и огромним потенцијалним губицима.“¹⁴⁾ Све ово има за последицу истраживање домета економских функција државе, као и испитивање основа на којима почива поменути капитализам.

13) Александар Радовић, *Сумрак либерализма*, са сајта Нова српска политичка мисао, www.nspm.rs, 29.03.2010.

14) Небојша Катић, *Крај неолибералне ере*, са сајта Нове српске политичке мисли, www.nspm.rs, 29.03.2010.

Капитализам, онакав каквим га ми познајемо, пропагира „државу благостања“ (welfare state), која се са једне стране брине о својим грађанима, тј. води адекватну социјалну политику, док са друге стране брижно гаји своје профитабилне економско – експанзионистичке пориве. Међутим, проблем, као што смо у претходном дијелу текста видјели, настаје онда када треба успоставити равнотежу између та два стремљења. Видјели смо да проблем кулминира у пренапрегнутој потрошњи, због чега нестају средства акумулирана штедњом. Ријечју, нестају сви видови реалног капитала.

Из наведеног се може закључити да су недовољни институционални капацитети савремене државе за разрешавање социјално – економских дисбаланса. Говори се о кризи управљачког капацитета савремене државе насупрот све већих захтјева друштва: „Кризе резултирају кризом управљачког капацитета/способности и политички имобилизованим друштвом. Криза заправо представља резултат паралелног и истовременог нараслог обима захтева и редукованог капацитета власти да их разреше. Прекомерни јавни расходи и инфлација чине нус-производ успостављене релације: (растући) захтеви – (прекомерни) трошкови.“¹⁵⁾ Проблем се покушава разријешити са повећањем утицаја и улоге савремене државе на економске процесе и токове. Међутим, са појачаном улогом државе доводи се у питање опстанак либералног концепта на коме почива капитализам, чиме се доводи у питање опстанак и самог капитализма, као система. Можда је најбоље на овом мјесту навести оцјену Имануела Волерстина, познатог социолога историје и аналитичара свјетског система, који сматра да је дошао крај капитализму: „Постоји криза капиталистичког система, дакле, то је оно када имамо чворишта, преплитаје нормалних силазних процеса. Овде мислим на темељну кризу система која је таква да ми се чини да овај систем кроз 20 или 30 година неће постојати. Нестаће и биће потпуно замењен неком другом врстом светског система. Већ сам неколико пута, у многим својим делима, барем током последњих 30 година дао објашњење за то: постоје три основна вида трошкова капитала – трошкови рада, трошкови инпута и порески трошкови. Сваки капиталиста мора да плати све те три ствари, а оне се непрестано увећавају као проценат цене по којој продајете производе. Сада се дошло у фазу у којој су ти трошкови превелики, што значи да је вишак вредности који можете да извучете из производње до

15) Зоран Стојиљковић, *За и против социјалне државе*, група аутора – *Савремена држава*, Факултет политичких наука, Београд, 2008. године, стр. 34.

те мере смањен да једноставно не вреди труда ни за једног капиталисту. Ризици су исувише велики, а профит је исувише мали. Онда капиталисти покушавају да пронађу алтернативе. Други људи покушавају да пронађу друге алтернативе... Ми смо, дакле, у хаотичној ситуацији... Према томе, постоји тај темељни, фундаментални конфликт између два могућа алтернативна исхода који су по својој суштини непредвидљиви и основно питање је којим ће путем систем кренути. Можемо, наиме, имати систем који је бољи од капитализма и можемо имати систем који је гори од капитализма. Једино што не можемо да имамо је капиталистички систем.¹⁶⁾ Из наведеног можемо закључити да се ближи метаморфоза капитализма у неки други систем, који може бити комбинација претходних (социјализма и либералног концепта капитализма), али никако неће постојати у „чистом“ виду: минимална улога државе, тржиште које се саморегулише, а што су основне карактеристике савременог капитализма.

Последњи економски форум у Давосу, на чијем дневном реду су била питања која су се односила на свјетску финансијску кризу, отворио је низ питања о односу владе и улози тржишта. Изношени су разни ставови, али је можда најинтересантнији за нашу анализу став француског предсједника Николе Саркозија, који каже да није у питању „криза у глобализацији, него криза глобализације.“ Глобализација са собом носи низ питања, проблема и недоумица, међу којима и питање односа државе и економије. Рјешење ове дилеме ће пратити глобалне економске токове, према неким мишљењима, не само наредних година, већ и деценија. Нама остаје да тај процес пратимо и адекватно оцијенимо постигнуте резултате.

Marko Tmusic

THE RELATION BETWEEN THE STATE AND ECONOMY – A SHORT THEORETICAL REVIEW

Summary

In this paper author analyzed the relation between the state and economy through a research of the limits of “intervention” of the state into economic flows and processes, observing it from the prism of theoretical views of economic science related to evolution of this relation. The author came to conclusion on necessity of the influence of the state on creation of economic processes and relations

16) Имануел Волерстин, *Пропаст капитализма?*, са сајта Нова српска политичка мисао, www.nspm.rs, 29. 03. 2010.

through its performance of certain economic functions. Here there comes a question - to what extent the influence of the state in economy is acceptable? Theoretical diversification in economy is determined exactly by the answer to this question and so in the paper author analyzed some theories related to this question. Final part of the analysis is dedicated to a contemporary dilemma that has appeared more obvious than before in the past – the dilemma on viability of the idea of capitalism that has been dominant in global economy.

Key Words: role of the state in economy, economic functions of the state, liberalism, state interventionism

ЛИТЕРАТУРА

- Васиљевић Б., *Лекције из савремене политичке економије*, Београд, 2003. године
- Вучо Н., *Државна интервенција у привреди*, Београд, 1975. године
- Гоати В., *Идеолошка и друштвена стварност*, Београд, 1979. године
- Кејнз Ц.М., *Опћа теорија запослености, камате и новца*, Загреб, 1987. године
- Лакићевић Д., Стојановић Б., Вујачић И., *Теоретичари либерализма*, Београд, 2008. године
- Марковић Љ., *Капитал, економија и социјализација*, Београд, 2004. године
- Павловић В., Стојиљковић З. (приредили), *Савремена држава*, Београд, 2008. године
- Сокић С., *Србија у процесима капитала*, Београд, 2007. године
- Фукујама Ф., *Грађење државе*, Београд, 2007. године
- Хјум Д., *Политички есеји*, Београд, 2008. Године
- Нова српска политичка мисао (научни часопис), www.nspm.rs

Resume

From all previously presented facts it is possible to make conclusion that institutional capacity of modern state for resolving socio-economic imbalance is not sufficient one. It is getting more talked about a crisis of managing capacity of modern state versus increasing demands of society: "Crisis do result in the crisis of managing capacity/ capability and politically mobilized society. In fact, the crisis represents a result of a parallel and simultaneous increasing number of demands and reduced capacity of the government to solve them. Redundant public expenditure and inflation makes a consequence-like product of the established relations: "(growing) demands – (redundant) expenditure." Therefore there comes the attempt to solve the problem through the increase of influence and role of modern state on economic processes and flows. However, along with the strengthened role of the state there comes

the question whether there is possibility of the survival of liberal concept which is the base of capitalism and consequently the survival of capitalism as a system.

Capitalism, the way we know it, promotes "the welfare state" that takes care of its citizens on one side, that is, has appropriate social politics, and carefully takes care of its profitable economic-expansionistic tendencies on other side. However, as it is observed in previous part of the text, the problem is made in situation when these two tendencies need to get balanced. "Namely, it is possible to create a system which is better than capitalism and a system which is worse than capitalism. The only thing that is not possible to have is capitalistic system." Taking into account the abovementioned things, it is possible to make conclusion that a metamorphosis of capitalism into another one system is approaching and such metamorphosis can be a combination of previous concepts (socialism and liberal concept of capitalism), but cannot exist in its "pure" form: a minimal role of the state and self-regulating market, that are basic characteristics of modern capitalism.

Овај рад је примљен 3. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

